

Тематична рубрика: **Психологія особистості**

УДК 159.92

Заболотна Н.М.

старший викладач кафедри психології,
Ужгородський національний університет

Омелянська В.І.

старший викладач кафедри психології,
Ужгородський національний університет

Когнітивні стилі, творчі здібності та життєстійкість в структурі індивідуальності людини

У статті, розглянувши особливості та структуру життєстійкості особистості в теорії С. Мадді і здійснивши порівняльний аналіз життєстійкості та адаптації, окреслено життєстійкість як інтегральну здібність, яка включає в себе загальні і спеціальні здібності та розкрито взаємозв'язок між творчими здібностями і життєстійкістю. Показано, що творчий потенціал як ресурс творчих можливостей людини і творчості загалом (за В. Моляко) та умови розвитку творчих здібностей обумовлюють стратегічні тенденції організації творчого процесу і пов'язані з індивідуальним стилем творчої діяльності суб'єкта, проявляючись як готовність до творчої діяльності. Рівень спеціальних здібностей, що забезпечує реалізацію життєстійкості в конкретній життєвій ситуації можна розглядати як стиль діяльності подолання або

індивідуальний стиль діяльності, або когнітивний стиль як індивідуально-своєрідний спосіб вивчення та пізнання реальності.

Розглянуто теорію Д. Уорделла і Дж. Ройса, які здійснили спробу застосувати феноменологію когнітивних стилів як основу теорії індивідуальності. Згідно їх теорії, когнітивні стилі є високоорганізованими рисами, що визначають спосіб, який в індивідуальній поведінці пов'язує між собою пізнавальні здібності та емоційні властивості особистості. Проаналізовані три «загальних стилі» індивідуальності, а саме, раціональний, емпіричний і метафоричний. Сильова система, таким чином, постає інтегратором когнітивної і афективної сфер, здійснюючи вплив на наступні властивості індивідуальності – Образ світу, Образ-«Я» і стиль життя, включно із життєстійкістю.

Своєчасне виявлення креативності з метою стимулювання розвитку творчих здібностей і умінь – важливий аспект в реалізації творчого потенціалу кожної людини. Когнітивні стилі як метакогнітивні здібності визначають потенціал об'єктивації в позиціях і вчинках людини і пов'язані з широким спектром особистісних якостей і особливостей соціальної поведінки. Життєстійкість є потенціалом подолання, притаманний кожній людині. Знання про наявність у людини ресурсів подолання підвищує її впевненість у можливості оволодіння ситуацією і її суб'єктивну готовність прийняття виклику долі, й цим проявляючи свою індивідуальність, людина здійснює свій індивідуальний вибір, приймає індивідуальні рішення, вибудовує своє індивідуальне життя.

Ключові слова: індивідуальність людини, життєстійкість, когнітивні стилі, творчі здібності, творчий потенціал за В. Моляко, креативність, концепція «Hardiness» С. Мадді, теорія індивідуальності Д. Уорделла і Дж. Ройса, стилі індивідуальності – раціональний, емпіричний, метафоричний.

Cognitive styles, creative abilities and resilience in the structure of human individuality

Having researched the features and structure of resilience of the individual in the theory of S. Maddi and having carried out a comparative analysis of adaptation and resilience, the latter is outlined in this article as an integral ability, which includes general and special skills, and the relationship between creative competence and resilience has been disclosed. It is illustrated that creative potential as a resource of creative possibilities of a person and creativity in general (according to V. Molyako) as well as the conditions for the creative abilities development determine the strategic tendencies of the creative process management and are related to the subject's creative activity style, manifesting as readiness for it. The level of special abilities that ensures the comprehension of resilience in a specific life situation can be considered either as a coping or an individual style of activity, or a cognitive style as an individually peculiar way of studying and reality cognition.

The theory of D. Wardell and J. Royce, who attempted to apply the phenomenology of cognitive styles as the basis of the theory of individuality, has been investigated. According to their study, cognitive styles are highly organised features that determine the approach which connects cognitive abilities and emotional properties in individual behaviour. Three general styles of individuality have been analysed, namely, rational, empirical and metaphorical. Thus, the style system appears as an integrator of cognitive and affective spheres, exerting an influence on the following properties of individuality - the Image of the world, the Image of "I" and the style of life, including resilience.

Timely detection of creativity to stimulate the development of creative abilities and skills is an essential aspect of comprehending the creative potential of each person. Cognitive styles as metacognitive abilities determine the capability of objectification in human positions and actions and are associated with a wide range

of personal qualities and features of social behaviour. Resilience is the coping potential inherent in every human being. Knowing that a person has coping resources increases the confidence in the possibility of handling the situation and personal readiness to accept the challenge of fate, thereby demonstrating their individuality one makes the individual choices and decisions and builds their life.

Key words: human individuality, resilience, cognitive styles, creative abilities, creative potential according to V. Molyako, creativity, the concept of "Hardiness" by S. Maddi, the theory of individuality by D. Wardell and J. Royce, styles of individuality - rational, empirical, metaphorical.

Постановка проблеми. Видатний фізик М. Планк вважав, що важливою метою науки і наукової громадськості є цілковите звільнення «фізичної картини світу» від індивідуальності творчої думки. Чим менше індивідуальність представлена в актах пізнання, тим вище шанси одержати об'єктивні знання про світ. Інший погляд має М. Полані, фахівець у сфері фізичної хімії та філософії. На його думку наукове знання неможливе без опертя на глибоко індивідуалізовані особистісні смисли. Адже, в структурі наукової пізнавальної діяльності завжди представлені два типи знань – явні та неявні. Явні знання присутні у вигляді понять і теорій, неявні – як «особистісні знання», які поступово накопичуються завдяки особистому досвіду вченого, обумовлені його смаками і переконаннями і не можуть виражатися у загальноприйнятих формах комунікації (у вигляді усної та писемної мови)[7]. Роль «особистісного знання» зростає на тих етапах наукової творчості, коли народжуються нові ідеї як результат руйнування традиційної системи наукових уявлень. Вивчення когнітивних стилів сприяє вирішенню цього дивного ефекту в роботі інтелекту: на вищих рівнях інтелектуальної продуктивності виникає дивне поєднання, з одного боку, зростаючої здібності

до все більш об'єктивної форми відображення дійсності та, з іншого боку, посилена індивідуалізація інтелектуальної діяльності.

В історії психології стильовий підхід сформувався як деяка альтернатива тестологічному підходу, як прагнення знайти інші форми аналізу інтелектуальних можливостей людини. І зародилось поняття когнітивного стилю на межі психології особистості та психології пізнання. І якщо в психології особистості переважала ідея про стиль як прояв вищих рівнів індивідуальності, то у психології пізнання принципово підкреслювався формальний характер стильових властивостей інтелектуальної діяльності, що жодним чином не свідчать про високий або низький рівень психологічного розвитку. Таким чином, психологія пізнання з науки про загальні закономірності пізнавальної психічної діяльності перетворювалась на науку про механізми індивідуальних відмінностей між людьми в способах пізнання оточуючого світу [8].

Виклад основного матеріалу. У психології буття людини одночасно реалізуються, доповнюючи і збагачуючи одна одну, когнітивна і екзистенційна дослідницька парадигми. Це проявляється в тому, що одні й ті самі життєво важливі для людини екзистенційні проблеми можуть вивчатися під різними кутами зору. Когнітивний план вивчення психічної реальності характеризується акцентом на пізнанні та поведінці людини, прагненням вчених виявити загальні закономірності психічного розвитку, їх інтересом радше до фактів і правил, аніж до виключень. Когнітивні дослідження орієнтовані переважно на вивчення того, як суб'єкт відображає дійсність і свій внутрішній світ. В екзистенційній площині аналізу психічної діяльності акцент здійснюється на переживання і споглядання. Відомо, що людське буття не вичерпується пізнавальним відношенням до світу. Щодо переживання недоречно звертатися до відображення або даності у переживанні предметного світу. Переживання страждання, захоплення, любові набувають у свідомості

суб'єкта оціночний ціннісний характер, втілюють екзистенційну наповненість людського буття, убезпечують людину від т.з. «екзистенційного вакууму», відчуття спустошеності та безмістовності життя. Дослідження спрямовуються переважно не стільки на пошук фактів, подій, явищ, як на те, який зміст вони мають для суб'єкта [1; 3; 7].

Загальні тенденції розвитку суспільства обумовлюють необхідність виходу на соціальну арену нової людини, здатної творчо вирішувати різноманітні проблеми: від перегляду «досягнень» науково-технічного прогресу до повноцінної реалізації кожної людини. За А. Маслоу, кожна людина від природи наділена багатьма різноманітними здібностями, і творчі здібності, як і будь-які інші, можна і необхідно розвивати. До загальних умов розвитку цих здібностей слід віднести наступні: 1) відсутність взірця регламентованої поведінки; 2) наявність позитивної моделі творчої поведінки; 3) створення умов для творчості; 4) соціальне підкріплення.

Однак, до того, як розвивати здібності до творчості, необхідно виявити загальний рівень прояву творчих здібностей з метою прогнозування індивідуального підходу до кожної особистості. Творчі здібності відрізняються від загальних і спеціальних, оскільки зорієнтовані, перш за все, на зміни, перетворення, створення чогось нового, тобто виконання людиною її найважливішого призначення – творче перетворення світу. Саме тому кожній людині притаманний творчий потенціал – ресурс творчих можливостей, здатність до здійснення творчих дій, творчої діяльності в цілому [6]. У структурі творчого потенціалу, розробленому В. А. Моляко, здатність до творчості є її центральною складовою. Творчий потенціал, як система психогенетичних (психофізіологічних, психічних, психологічних) якостей людини, визначається як здатність до продукування творчих стратегій і тактик. Здібність до творчості, або творчі здібності, В. М. Дружинін визначає як

креативність, В. О. Моляко – як уміння комбінувати, підбирати аналоги, реконструювати.

Високі темпи науково-технічного та соціально-економічного розвитку сучасних розвинутих держав пов'язані з постійним оновленням суспільних і економічних відносин. До людини в такому суспільстві ставляться вимоги не тільки щодо компетентного володіння наявним рівнем знань, умінь, навичок, але й продуктивної діяльності та іноваційного мислення. Реалізація такого соціального запиту передбачає орієнтацію на розкриття механізмів розвитку самої людини та розвитку її творчих здібностей. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають психологічні підходи і технології, орієнтовані не стільки на засвоєння знань, умінь і навичок, як на створення таких психологічних умов, які дають можливість кожній дитині зрозуміти, проявити та реалізувати себе, розвинути свої творчі здібності, проявити їх у самостійній діяльності. Вивченню творчої діяльності в психологічних дослідженнях присвячені праці Дж. Р. Гілфорда, Е. П. Торренса, В. М. Дружиніна, Ж. Адамар, Є. де Боно, М. Вертгеймера, К. Дункера, В. О. Моляко, Д. Пойа, Л. Виготського, С. Л. Рубінштейна та ін.

Складний діалектичний характер переплетіння процесуального і особистісного у творчості вивчали українські психологи В. О. Моляко, Н. І. Литвинова, А. Б. Коваленко. Він базувався на гіпотезі про стратегічну організацію процесу творчої діяльності. Автори досліджень виходили з того, що існує психічна система регулювання творчої поведінки, мислення, розумової діяльності. Ця система є багаторівневою, багатокomпонентною і розгалуженою; вона має певний центр «особистісної активності», котрий являє собою багатознаково закодовану інформацію про набір основних дій та прийомів їх групування у випадках стикання суб'єкта з незнайомими ситуаціями або незнайомими елементами в знайомих ситуаціях. Ця система породжує те, що автори називають стратегіями – своєрідні особистісні

утворення у вигляді програм діяльності, які включають і логічні складові, і інтуїтивні компоненти, і поки що мало зрозумілі і мало вивчені прояви «ситуативної футурології», що базується як на точних, так і на розмитих даних, відчуттях, неясних почуттях [5].

У дослідженнях В. О. Моляко на матеріалі проектно-конструкторської діяльності були виділені п'ять основних стратегій – пошуку аналогів, реконструювання, комбінування, універсальна і випадкових підстановок. Специфічний сенс стратегії як психічного регулятора поведінки полягає у готовності людини до творчої діяльності, у наявності в конкретного суб'єкта комплексу вмінь, здібностей щодо здійснення творчої діяльності взагалі або ж певних її видів [4].

Відповідно до стратегічної концепції організації творчої проектно-конструкторської діяльності, цей процес можна умовно поділити на три основних цикли, що взаємно проникають один в одне: еталонування, проектування, апробування.

Стратегічні тенденції щодо організації творчого процесу пов'язані з індивідуальним стилем творчої діяльності суб'єкта. Сутність стратегії полягає у готовності до творчої діяльності, у використанні комплексу умінь і здібностей до здійснення творчої діяльності, а також до продукування інтелектуальних засобів. У процесі мисленнєвої діяльності, прийняття рішень суб'єкт використовує домінуючу стратегію. На думку В. Моляко, стратегії обумовлені генетично, але людина під впливом виховання, яке визначає схильності, обирає одну провідну. Поняття стратегії можна застосувати як до великого відрізка часу, так і до значної кількості подій. У психології прийнято вживати це поняття щодо стратегії життя, стратегії поведінки, стратегії діяльності, стратегії вирішення завдань тощо. Таким чином, стратегіальна організація мислення та свідомості - одна з форм творчого прояву психіки, в результаті якого суб'єкт створює щось нове як для себе, так і для інших [5].

Саме тому, розвиваючи творчі уміння, ми тим самим будемо стимулювати розвиток творчих стратегій особистості і формування, відповідно, життєстійкості, яка вимагає нових підходів до відомих, старих завдань.

За теорією С. Мадді, життєстійкість – це інтегральна особистісна риса, яка відповідає за успішність подолання особистістю життєвих труднощів. Або ще інакше – властивість, яка визначає готовність або здатність особистості до подолання. Концепція «Hardiness» характеризує міру здібності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішній баланс і успішність діяльності. Поняття «hardiness» відображає, на думку С. Мадді, психологічну живучість та розширену ефективність людини, а також є показником психічного здоров'я людини. Ставлення людини до змін, можливість застосувати наявні внутрішні ресурси, які допомагають ефективно управляти ними, визначають, наскільки людина здатна справлятися з щоденними труднощами і змінами, які мають екстремальний або майже екстремальний характер. Життєстійкість за Мадді – система переконань, диспозиція, що складається з трьох компонентів: залученість, контроль, прийняття ризику.

Залученість – здатність отримувати задоволення від діяльності. Важлива характеристика, яка мотивує людину до реалізації, лідерства, здорового способу мислення та поведінки. Створює можливість відчувати себе значущою, достатньо цінною для повноцінного вирішення життєвих завдань попри стресогенні чинники і зміни.

Контроль – переконання, що боротьба впливає на результат. Мотивує до пошуку способів впливу на результати стресогенних змін, на протипагу впадання в стан безпомічності, пасивності. На відміну від почуття переляку в ситуації змін, hardy (виклик) – те, що допомагає залишатись відкритим по відношенню до світу і суспільства. Контроль полягає у сприйманні особистістю життя як виклику та особистісного випробування.

Прийняття ризику – переконаність в тому, що все, що трапляється, сприяє розвитку. Це особливий патерн настанов і навичок, що сприяє трансформації змін в можливості [2]. К. Роджерс називає таку рису – відкритістю переживанням, і вважає її однією з базових характеристик повноцінно функціонуючої особистості.

Базуючись на психологічній теорії діяльності та психології здібностей, життєстійкість можна розглядати як здатність людини до діяльності з подолання життєвих труднощів і як результат розвитку і застосування цієї здібності. У випадку порівняння з адаптацією, адаптація – це використання людиною адаптаційних резервів або здібностей, а також процес цього застосування, тобто діяльність з адаптації. Таким чином, будь-які індивідуально-психологічні особливості особистості, які використовуються в процесі адаптації (або психологічного подолання), можна розглядати як психологічні ресурси або як здібності. Отже, якщо життєстійкість – це здібність, то це інтегральна здібність людини, в якій виокремлюємо блоки загальних і спеціальних здібностей. До загальних можна віднести такі особливості особистості, які також можна назвати особистісними ресурсами. Це – базові особистісні настанови, відповідальність, самоусвідомлення, інтелект і смисл, як вектор організації активності людини. До спеціальних відносяться навички подолання різних типів ситуацій і життєвих обставин, взаємодії з людьми, саморегуляції тощо, тобто такі, що відповідають за успішність вирішення конкретних специфічних життєвих проблем.

Якщо життєстійкість це здібність, то постає питання, на чому вона базується. Згідно позиції В. Франкла, якщо людина знає «заради чого», то вона може витримати будь-яке «як». Отже, особистісний смисл подолання є організуючим центром життєстійкості особистості. Мова йде про здібність розуміти, відчувати, творити і ставитися, що характерно для т. зв. «екзистенційного вакууму». Варто акцентувати увагу на прийнятті виклику

життя, або контролі над життям. За Мадді, це така залученість в процес подолання, що відображає, по суті, позицію особистості по відношенню до подій власного життя загалом, і значущих подій зокрема. Однак така позиція неможлива без ставлення і оцінки, яка здійснюється як на інтелектуальному (адаптаційна функція інтелекту за Ж. Піаже), так і емоційному рівнях.

Очевидно, що в структуру життестійкості повинен бути включений і досвід подолання, який накопичила особистість у процесі свого життя. На думку Франкла, «невірно говорити, що у особистості є досвід, особистість – це і є досвід». За К. Роджерсом, особистість – це є певне поле досвіду також.

Якщо рівень загальних здібностей, що входять в життестійкість, достатньо стабільний, то рівень спеціальних здібностей, що забезпечує реалізацію цієї життестійкості в конкретній життєвій ситуації, достатньо гнучкий і варіативний. Відповідно, тут можна розглядати стилі діяльності подолання або індивідуальні стилі діяльності, або когнітивні стилі як індивідуально-своєрідні способи вивчення та пізнання реальності.

Д. Уордел і Дж. Ройс використали феноменологію когнітивних стилів як основу теорії індивідуальності. На їх думку, хоча когнітивні стилі розглядаються переважно у контексті пізнання, у згорнутому вигляді вони містять в собі елементи афективних станів. Когнітивні стилі, таким чином, виступають як високоорганізовані риси в тому сенсі, що саме вони визначають спосіб, який в індивідуальній поведінці пов'язують між собою пізнавальні здібності та емоційні властивості особистості. Уордел і Ройс описали три «загальних стилі» - раціональний, емпіричний і метафоричний. Кожний з цих стилів характеризується певним балансом когнітивних і емоційних компонентів досвіду. Раціональний стиль передбачає одночасний розвиток концептуальних здібностей (вербальні здібності, здібність до міркування) і емоційної незалежності (особистісна автономія, безпристрастність), емпіричний стиль – перцептивних здібностей (здібність до візуалізації,

пам'ять) і проявів інтро/ екстраверсії (загальна і соціальна стриманість), метафоричний стиль – символічних здібностей (здібність до генерування нових образів і швидке продукування ідей) і емоційної збудливості (різноманітність емоційних переживань, тривожність) [9].

У результаті автори запропонували модель інтегрованої індивідуальності, у якій стилі розглядаються як посередники, які об'єднують когнітивні і емоційні властивості суб'єкта. Стильова система стає інтегратором когнітивної і афективної сфер, і, таким чином, здійснює вплив на наступні властивості індивідуальності – Образ світу, Образ-«Я» і стиль життя, включно із життєстійкістю.

Отже, когнітивні стилі як метакогнітивні здібності характеризують: 1) здібність до побудови об'єктивованих ментальних репрезентацій реальності; 2) здібність до саморегуляції власних афективних станів. Відповідно, степінь вираження стильових характеристик визначає потенціал об'єктивації в оцінках, судженнях, позиціях і вчинках людини – саме тому когнітивні стилі пов'язані з настільки широким спектром особистісних якостей і особливостей соціальної поведінки.

Висновки. Діяльність подолання – це навичка, уміння, що не дається одразу, цьому потрібно навчатись, а навчатись можна тільки на основі того ж таки подолання. У М. Реріха є чудова фраза «Благословенні перешкоди – ними зростаємо». Таке навчіння подоланню є формою становлення життєстійкості, тобто вона формується, як і будь-яка інша здібність, тільки в діяльності та завдяки діяльності з подолання життєвих труднощів. Діяльність подолання – це щоденна діяльність кожної людини. Проаналізувати цю діяльність, зрозуміти, за рахунок чого людина долає свої власні випробування і перетворює їх на скарби власного життєвого досвіду – це означає знайти способи та методи підтримати тих, хто поки що цього робити не вміє. Розглядаючи життєстійкість у контексті психології здібностей, творчих

зокрема, варто підкреслити, що потенціал подолання притаманний кожній людині, а, також, людина сама відповідає за розвиток цих здібностей. І вже саме знання про наявність у неї ресурсів подолання підвищує впевненість у можливості оволодіння ситуацією і суб'єктивну готовність прийняття виклику долі.

Своєчасне виявлення креативності з метою стимулювання розвитку творчих здібностей і умінь – важливий аспект в реалізації творчого потенціалу кожної людини. Систематичні вправи в творчих уміннях призводять до їх автоматизації і подальшого переходу в сферу підсвідомості. В подальшому наше підсвідоме актуалізує ці уміння у свідомості під виглядом всплеску інтуїції, здогаду, оригінального вирішення чи ідеї у майбутніх творчих пошуках.

Когнітивні стилі в якості метакогнітивних здібностей є одним з проявів сформованості базових механізмів регуляції поведінки, які лежать в основі самостійної об'єктивної діяльності, що є відносно незалежною від ситуативних обставин і егоцентричних психічних станів. Це, в свою чергу, може мотивувати до пошуку способів впливу на результати стресогенних змін, на протипагу впадання в стан пасивності.

Можна стверджувати, що для кожної людини існує свій власний життєвий світ, опосередкований смислами і цінностями, в контексті якого людина здійснює свій вибір, приймає рішення, вибудовує своє життя. Кожна життєва ситуація ставить людині умови для виживання, адаптації, самореалізації та ін. Таким чином, формується і проявляється індивідуальність кожного.

Література:

1. Ларіна Т.О. Життєстійкість як життєве завдання особистості / Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред.

- Н.В. Чепелевої. К.:ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007.
Том 2. Вип. 5. С. 131-138.
2. Мадди Сальваторе. Жизнестойкость, ее диагностика и тренинг. URL: <http://institut.smysl.ru/article/21.php> (дата звернення: 10.02.2023).
 3. Маннапова К.Р. Життестійкість в системі поняття життєздатності / Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. 2012. Вип. 44 (1). С.143-150.
 4. Моляко В. О. Робоча концепція стратегічного та тактичного подолання кризових науково-освітніх проблем (психологічні ракурси) / Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К.: Видавництво «Фенікс», 2017. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 23. С. 6-12.
 5. Психологічні закономірності творчого сприймання інформаційних індикаторів реальності : монографія / В. О. Моляко, І. М. Біла, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляко. К. : Педагогічна думка, 2015. 145 с.
 6. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології. К.: ПППО АПН України, 2006. 530 с.
 7. Титаренко Т.М. Життестійкість особистості: соціальна необхідність і безпека / Т.М. Титаренко, Т.О. Ларіна ; навч. посіб. К., 2009. 76 с.
 8. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд. СПб.: Питер, 2004. 384 с.
 9. Wardell D. M., Royce J. R. Toward a multi-factor theory of styles and their relationship to cognition and affect / J. of Personality, 1978. V. 46 (3). P. 474 – 505.